

A lengyel költői avantgarde

Az első világháborút követő avantgardista hullám talán egyetlen kelet-európai országban sem bontakozott ki olyan szélességben, produkált annyi érdekes változatot, mint Lengyelországban. Magának a mozgalomnak a gyökerei, mint köztudomású, még a világháború előttré nyúlnak vissza, amikor körülbelül egyidőben lép fel a francia kubista festők csoportja és az őket a költészet nyelvére lefordító „orfikus kubista”. Apollinaire, bontakozik ki a német expresszionizmus, az olasz és az orosz futurizmus. Lengyel földön az első irányzat, amely követőkre talál, a *Młoda Polska* (Ifjú Lengyelország) századvégi esztétikájából kinövő expresszionizmus, amit a poznańi *Zdrój* csoport képvisel, de csakhamar felülkerekednek — Varsóban és Krakókban egyaránt — a futuristák, akik főleg a *Nowa Sztuka* (Új Művészet) című folyóiratban közlik műveiket. Az első futurista, Jerzy Jankowski, még túl önállótlanul kapcsolódik Marinettihez, az olasz futurizmus atyjához; hozzá hasonlóan dicsőíti a nagyvárost, a modern technikát, az „elavult” értékek elleni lázadást. A különbség talán csak az, hogy Jankowski a proletariátusban látja a jövő zálogát, és egyik versét ezekkel a kissé naív szavakkal kezdi: „A proletariátus szemei kékek, mint Lengyelország fölött a hajnal!” Ő az első, aki a konvenciókat felrúgva szakít a helyesírási szabályokkal is; ez nyilvánvaló provokáció, ami nem bizonyul tartósnak, bár a húszas évek elején még a legpolitikusabb lengyel futurista, Bruno Jasiński is alkalmazza, a *Nuż w nronzq* kötetben, amit magyarra „Hazbaszúrt bicak”-ként fordíthatnánk megközelítő pontossággal.

De Jankowskinál sokkal jelentősebb költők Tytus Czyżewski (1885—1945), Anatol Stern, Aleksander Wat és Bruno Jasiński. Czyżewski nemcsak költő, festőművész is, és egyes verseiben a lengyel folklór együtt jelentkezik a modern technika méltatásával; vagyis az a barbárság-kultusz, ami esztétikai síkon az összes nyugati izmusban többé-kevésbé megtalálható, itt a hazai „primitívség” alkalmazásában nyilvánul meg. Mint Kazimierz Wyka rámutatott, ilyen „népi nyitás” a futurizmusban Lengyelországon kívül csak az oroszoknál volt meg, Hlebnyikov költészetében. Czyżewski más verseiben a festői és zenei elemek nyerneк érdekes, újszerű szerepet — jó példa erre *Éneklő házak* című verse.

Czyżewskinnél sokkal agresszívebbek és nyersebben kultúraellenesek a többi futuristák. Az első világháború és a lengyel függetlenség kivívása után a lengyel költészet egésze a költői nyelv demokratizálása felé tart (Julian Tuwim, a *Skamander* csoport vezető költője a mindennapi nyelvre kívánja alapozni költészetét), de Stern és Wat túlmennek ezen, és megkezdik a mondategységek széttördelését. A tudatos nyelvi provokáció mellett fontos szerepet juttatnak a váratlan képzetársításoknak, egyrészt a naturalisztikus, „földszagú”, másrészt az egzotikus metaforáknak, valamint a valóság konkrétumai kihangsúlyozásának. Aleksander Watra (1900—1967) egyébként szintén hatott Hlebnyikov, de egyes versei mégis inkább a korai — futurista — Majakovszkijjal mutatnak rokonságot. Politikailag a futuristák egyértelműen baloldaliak, a legelkötelezettebb közöttük Bruno Jasiński (1901—1937), a *Felgyűjtöm Párizst* szerzője, aki 1929-től a Szovjetunióban élt, és ott a személyi kultusz törvénytelenégeinek lett áldozatává. Bár kommunistáknak vallották magukat, Stern és Wat (csakúgy, mint a kor legnagyobb szocialista költője, Broniewski) koholt vádak alapján 1940-ben szintén megjárták a börtönöket.

A lengyel futurizmus hőskora viszonylag rövid volt: már 1922-ben az ún. „krakkói avantgarde” vette át a vezető szerepet. Ez elsősorban Tadeusz Peiper (1891—1969) érdeme. Peiper az első világháború előtt és alatt külföldön (Berlinben, Párizsban, majd Spanyolországban) élt, de hazatérése után megalapította a *Zwrotnica* (Váltó) című folyóiratot, a húszas évek lengyel modernistáinak legfontosabb fórumát. A krakkói avantgarde irányzatát az irodalomtörténészek általában „konstruktívizmus”-ként jellemzik (így Bojtár Endre is a *Lengyel költők antológiája* című, 1969-es gyűjteményében), s ez a definíció körülbelül meg is felel a csoport elméleti programjának, nem fedi azonban teljesen annak költői gyakorlatát. „Legtisztabban” konstruktivista a csoport tagjai közül Julian Przyboś, aki egyfajta szó-architektúrát művel, s aki költeményeit a „homogén költői látomás” elvére építi. Peiper ezzel szemben a „kivirágzó” vagy „virágba fakadó” vers híve: a vers „tartalma” metaforák során fokozatosan bomlik ki, növekszik mind teljesebb egészzé. Kettőjükkel szemben a *Zwrotnica* körül ugyancsak fontos szerepet játszó, de később Párizsba költöző Jan Brzękowski nem tartja magát konstruktivistának, hanem az ún. „integrális költészet” mellett száll síkra — ez a felfogás teret enged a spontán, érzémi asszociációknak is, amelyeket az érteleme csak ellen-

öriz, de nem fojt el. De ha Brzękowski lírájának helyenként határozottan expreszszionista színezetet ad az érzelmek feltörése, Peiper költői gyakorlata egyáltalán nem egyezik meg elméletével, verbalizmusa és barokkos formanyelve élesen elkülöníti Przyboś pontosságra törő, sűrített, de gyakran hűvös verstechnikájától.

Mennyiben hozott újat a krakkói avantgarde? Bár Peiper programja (a Város, a Tömeg és a Gép kultusza) közel állt a futuristák platformjához, Przybośsal együtt határozottan a költészet autonómiáját vallotta, s az ebből következő külön, önálló költői nyelv szükségességét. Ez a nyelv számúzi a dallamosságot, elzárkózik a „népi” elemektől, tudatosan kiszámított és racionális. A krakkói avantgardisták szerint az igazán újszerű vers nem lehet azonnal közérthető; művészettel kell művészetre nevelni a népet. (Más kérdés, hogy ez nekik nem nagyon sikerült; Przybośék olvasóközönsége nem a népből, hanem egy viszonylag szűk értelmiségi-polgári rétegből került ki.) Az új költői nyelv kialakítása során végzett munkájuk azonban kétségtelenül jelentős — a felszabadulás óta szinte minden fontosabb költő az ő eredményeiből indul ki, azokat használja fel saját formanyelvének megteremtésében.

Gömöri György

TYTUS CZYZEWSKI

ÉNEKLŐ HÁZAK

Házak mennek az utcán

Enekelnek

Zöld ház

Szomorú ház

A másik utcán is házak mennek

Enekelnek

Vidámak

Egy fehér ház

Ugrándozik örömben

Ibolyaszínű ház

Alacsony hang

Karcsú sárga ház

Magas hang

Mindegyik más

Szaladnak néznek

Ablakok repülnek a kövezetre

Csillognak csörömpölnek

Továbbmentem

Messziről még hallom énekelnek

A házak

Dalol a Piros a Fehér a Sárga

Mind dalol.

ALEKSANDER WAT

HOLDAS TÁJ

Vágtató másodpercek odavetett üdvözlétét

szétkergettem hüvelykujjamra fújva

de mikor az ajtónálló arany trombitát illesztve fülemhez

így kiáltott:

hol!

ó régen ó régebben minden más volt és oly boldog voltam

senki sem követelte meg tőlem hogy kilowatt legyek

édesen csengtek a villamosok mint a pacsirták

s léggömbök zörögtek fejem fölött mint az angyalok

családok dagadoztak a boldogságtól legyek a zümmögéstől

a lovak tollforgót hordtak szent patrónákat és csengettyűket

sárkányok szálltak a vasárnap és az oxigén egén

amely szót mindig furcsálltam ott állt a sarki patika

kirakatába kiírva

már nem tudom melyik utcában hol függött az a cégtábla

bajszos törökkel

az ör furulyája amelyből virágok és madarak nyíltak

ringatta a bóbiskoló fiakkerek oldalát

senki sem változtatta vérem borát a líra vizére
senkisé nem szólított engem ezen a kemény néven aleksander
és most nem tudom miért nem tudom magamnak megmagyarázni
miért lett minden minden rosszabb
és miért ó miért
süllyed el fejem egy szőkesőrényű kanca nyálában
aki nem is kanca csak közönséges hold
és miért akarok minden járókelőt szájoncsokolni
a szerelem koldusa örökkön alamizsnáért könyörög! —
S ha szívem táskája a csókoktól megdagad
kiveszem majd és meggyújtom őket
hadd égjenek kis mécsesek
az utca bús elsötétült kövei fölött.

TADEUSZ PEIPER

Mezítelen, lepedő-felhőben, a csöndbe belemetszve,
az éjszaka bölcsőjében, az ajkat formázó éjben,
szavaim visszhangozva, fekete mágia műveként,
mezítelen, visszhangzón, hogyha csillogni kezdesz,
színarany mosdótál, s benne gyöngyök pora,
te, egy ív papír, amelyet teleirok,
vagy tán még előbb, mint gyújtóst, tűzre dobok,
meztelen, a csöndbe ragadva, hallgass csak, s gőzölögj.
Szavaidnál többre tartom suttogásod, tested suttogását,
tested szagát: mészárszék-szag az és rózsailat.

JULIAN PRZYBOS

A SZIV EGYENLETE

A levegőt zászlókkal megfojtották.
A lázadók minden diadalív
alapzatát aládinamitozták!
Ki vagyok? Madarak száműzöttje.
Tollam alatt legszéléig árad az asztal,
tüllép határain,
mint tank, mely támadásra készül.
A holnap tüsszel ég bennem már ma a ház,
gyorsabban támad a sziv.
A lámpák oszlopairól srapel pattan:
egyszerre gyújtották meg őket az utcán.
Fegyveres katonadalban múlik, hörög a nappal.
A rőt fűből elesettek bordái torzsolják át a pázsitot.
Élőn megyek a jövődő városon át, mely már csak a múlté.
Ki vagyok? Madarak száműzöttje.
Kertek — Az újhold mint ágról leváló tövis —
A szabad és érzéketlen világ nélkülem teljesedik be
és a babér csak őszi leveleket hullajt homlokomra
... hogy már soha ne némuljak el
Szelíden
minden zsebet fészékké igazítanak az emberektől
elrepülő fecskéknek.

GÖMÖRI GYÖRGY fordításai